

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาคั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่องการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ ภายใต้บริบทของสังคมและวัฒนธรรมชุมชน ในกึ่งเมืองกึ่งชนบทของภาคเหนือตอนบน โดยเจาะจงประเด็นการศึกษาเป็นกรณีศึกษาของเครือข่ายกลุ่มฮักเมืองน่าน ในการศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งเนื้อหาขององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นกรอบคิดในการศึกษา

2.1 แนวความคิดเรื่องชุมชน รูปแบบใหม่ เครือข่าย และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่

2.2 แนวความคิดเรื่องทุนทางสังคม

2.3 แนวความคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็ง

2.4 แนวความคิดเรื่องความร่วมมือ “พหุภาคี” “ประชาคม” และ “ประชาสังคม”

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ เครือข่าย และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) กล่าวว่า ใหม่ว่า ชุมชนรูปแบบใหม่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการพัฒนาเทคโนโลยีและปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้น คุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนในรูปแบบใหม่ คือ (Schuler 1996, p.9) ความมีจิตสำนึกร่วม (Consciousness) มีหลักการ (Principle) และมีจุดมุ่งหมาย (Purpose) อาจกล่าวได้ว่าชุมชนในรูปแบบใหม่ ไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่ทางกายภาพ ไม่จำเป็นต้องพบปะกัน แต่เป็นชุมชนที่อาศัยเทคโนโลยีการสื่อสารเข้ามาเป็นเครื่องมือในการเชื่อมสัมพันธ์ และยังเป็นการสร้างวัฒนธรรมมวลชนแบบใหม่ขึ้น

กาญจนา แก้วเทพ (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) กล่าวว่า เครือข่าย หมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลายองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล

กลุ่มหรือองค์กร เหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลานานพอสมควร แม้อาจไม่ได้มีกิจกรรมกันอย่างสม่ำเสมอ แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้ เพื่อการติดต่อประสานงานในภายหลัง

อรอนพ พงษ์วาท (2539 อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) กล่าวไว้ว่า เครือข่ายเป็นการเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่างๆ เข้าด้วยกัน อย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติภารกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน โดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติภารกิจหลักของตนต่อไปอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตนเอง เครือข่ายความร่วมมือเป็นได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล องค์กร และสถาบัน อาจมีขอบข่ายและขนาดตั้งแต่เล็ก ๆ ภายในชุมชนจนถึงระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศ และระหว่างประเทศ

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร (2540) กล่าวไว้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ว่าเป็นประชาสังคมที่กลับมาใหม่ เป็นเรื่องความสัมพันธ์ เป็นเรื่องของการสมาคมติดต่อสื่อสารกันของคนในสังคมที่เป็นอิสระจากรัฐและกลไกตลาด และเปิดกว้างในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ที่มีเครือข่ายโยงใยกว้างขวาง เพื่อมุ่งหาข้อยุติหรือหลักการร่วมกัน เพื่อสร้างวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่เข้มข้น และมีที่วางให้กับความแตกต่างหลากหลาย และสิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน เพื่อมองให้ชัดเจนยิ่งขึ้น สาละสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ คือ *ประการแรก* ขบวนการเหล่านี้ไม่ใช่ขบวนการเคลื่อนไหวบนฐานของชนชั้นใดเพียงชนชั้นเดียวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต *ประการที่สอง* เรื่องที่เคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องแคบ ๆ *ประการที่สาม* ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้เรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ อย่างเช่นพรรคการเมืองหรือนักการเมือง และมีได้หวังพึ่งกลไกรัฐอย่างขบวนการเรียกร้องในอดีต แต่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตนเอง เนื่องจากไม่เชื่อในความเป็นตัวแทนของระบบพรรคการเมือง และไม่เชื่อมั่นศรัทธาในความสามารถและความจริงใจของรัฐ *ประการสุดท้าย* เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ก็มีไว้เพื่อการช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต แต่เป็นความต้องการสร้าง “กติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต”

การนำความคิดเรื่องชุมชนรูปแบบใหม่ เครือข่าย และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ วัตถุประสงค์ เพื่อนำไปเป็นกรอบในการศึกษาถึงความเป็นชุมชนของกรณีศึกษารวมถึงเครือข่ายความโยงใยที่เป็นอยู่ อีกทั้งเพื่อความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

2.2 แนวความคิดเรื่องทุนทางสังคม

สนิทสุดา เอกชัย (2542) กล่าวว่า ทุนทางสังคม เป็นศัพท์ใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานมานี้ หมายถึง คุณค่า สังคมไทยคุณค่าที่เป็นทุนทางสังคมของตัวเองมานานแล้ว มีอยู่มากมาย ไม่ใช่เรื่องใหม่

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2539) กล่าวว่า ทุนทางสังคมเปรียบเหมือนจิตวิญญาณของสังคม จิตวิญญาณมีคุณค่าและเป็นพลังสำคัญ ให้แก่บุคคลชนใด ทุนทางสังคมย่อมมีคุณค่าและพลังสำคัญให้แก่ชุมชน และสังคมชั้นนั้น

พระครูพิทักษ์นันทคุณ (2542) กล่าวว่า ทุนทางสังคม คือการที่คนในสังคมมีความรัก ความภูมิใจในแผ่นดินถิ่นเกิด รักขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม รักทรัพยากรธรรมชาติ และรักเพื่อนมนุษย์ มีความสมัครสมาน สามัคคี และร่วมไม้ร่วมมือ ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

ชบ ยอดแก้ว (2541) กล่าวว่า ทุนทางสังคม คือทุนเดิมที่มีอยู่ในสังคมไทย เช่น ทุนทางปัญญา ทุนทางความคิด สำนึกในการออม และการจัดสวัสดิการเพื่อผู้ยากไร้กว่าตน

เอนก นาคะบุตร และประเวศ วะสี (2542) กล่าวว่า ทุนทางสังคม คือพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนให้ชุมชนต่าง ๆ ในการเพิ่มทุนให้กับชุมชนของตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันกับปัญหา และมีความสามารถในการแก้ไขปัญหา บางที่เรียกพลังทางสังคม คือเอาคนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้อารวมกัน เกิดเป็นทุนทางสังคม แล้วแปลงเป็นพลังงานทางสังคม ทำยที่สุดในระยะยาวสามารถที่จะพึ่งตนเองได้

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2542) ได้สรุปทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยไว้ดังต่อไปนี้ ด้วยสังคมไทยเป็นสังคมกสิกรรมที่มีผืนแผ่นดินที่กว้างใหญ่ หลากหลายในระบบการผลิต และหลากหลายในทรัพยากรพันธุกรรมทั้งพืชและพันธุกรรมสัตว์ มีแบบแผนการผลิตและการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย มีความเอื้ออาทร มีการสังสรรค์ ๆ กันมา ทุนทางสังคมไทยจึงมีอยู่หลากหลาย ดังนี้

2.2.1 วัฒนธรรมชุมชน เป็นสิ่งที่ผูกพันแนบแน่นกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด การมองโลก ความเชื่อและจิตสำนึกที่สัมพันธ์กับบุคคล ในระดับปัจเจกชนเผ่า และเชื้อชาติ ได้แก่ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรม และประเพณีต่าง ๆ ตามแต่ละเชื้อชาติ เช่น การถือศีลอดของชาวมุสลิม หรือประเพณีกินเจของชาวจีน ที่ช่วยให้คนตั้งตนอยู่ในศีลในธรรม และตั้งตนอยู่ในชีวิตที่สมถะ มีตัวอย่างในบางพื้นที่ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีส่วนในการช่วยรักษาทรัพยากรป่าไม้ และแหล่งน้ำได้อย่างสมบูรณ์

2.2.2 กฎ จารีต ประเพณี อันเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นที่หล่อหลอมจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งเป็นสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่มุ่งสร้างระบบขึ้นมาเพื่อดูแลควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่า และระบบคิดของชุมชนนั้น ๆ เช่น กฎของการแบ่งปันน้ำ

2.2.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสั่งสมมา เช่น ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน ศิลปหัตถกรรม และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ องค์ความรู้เหล่านี้ก็ล้วนกรองมาจากประสบการณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งและแนบแน่นระหว่างผู้คนในชุมชนและธรรมชาติ

2.2.4 ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการทรัพยากรของชุมชนอัน ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติโบราณวัตถุ ซึ่งถือเป็นมรดก จากคนรุ่นปู่ ย่า ตา ทวด ที่คนรุ่นหลังมีหน้าที่ปกป้องดูแลรักษา ทำนุบำรุง ทั้งแหล่งน้ำ ผืนดิน ผืนป่า แร่ธาตุที่เกี่ยวข้องพันกับวิถีการดำรงชีพของชุมชน ส่วนโบราณสถานโบราณวัตถุอันมีความหมายในด้านจิตใจที่สำคัญผูกพันในเชิงประวัติศาสตร์ชนชาติมากกว่าความหมายด้านธุรกิจ

2.2.5 ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีลักษณะของระบบเครือญาติมีความเอื้อเพื่อเอื้อแผ่กันช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามตกยาก เช่น ระบบเอามื้อเอาแรงกัน การลงแขกเกี่ยวข้าว การผูกเสี่ยวในภาคอีสานและใต้ ความสัมพันธ์อันอบอุ่นนี้จะเป็นสร้างความสำคัญที่จะยึดโยงความเป็นชุมชนไว้ให้เข้มแข็ง

2.2.6 ทรัพยากรบุคคลซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการสร้างเสริมชุมชนให้เข้มแข็งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มได้แก่ (1) ผู้นำชาวบ้าน พระ ผู้อาวุโส ผู้นำเกษตรกร ปราชญ์ชาวบ้าน การเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่น และการพึ่งตนเอง อันเป็นเงื่อนไขของความเข้มแข็งของชุมชน (2) กลุ่มองค์กรชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะเป็นกลุ่มที่รวมกันเป็น กลุ่มความคิด กลุ่มอาชีพ กลุ่มศาสนา เพื่อทำกิจกรรมให้เกิดสาธารณะประโยชน์แก่ชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้านทอผ้า กลุ่มเยาวชนด้านยาเสพติด และคณะกรรมการรักษาป่าต้นน้ำ องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มองค์กรเหล่านี้ถือเป็นกลุ่มในภาคประชาสังคมที่สามารถขยายเครือข่ายได้กว้างขวางต่อไป

การนำเอาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาร่วมวิเคราะห์ในการศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นกรอบศึกษาถึงพลังทางสังคมที่ขบวนการเคลื่อนไหวรูปแบบใหม่ได้นำมาใช้หรือสร้างขึ้นใหม่ นำมาเป็นพลังขับเคลื่อนในการสร้างฐานของการจัดการทั้งองค์กร เครือข่าย และประสิทธิภาพของคน และเครือข่าย

2.3 แนวความคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็ง

ประเวศ วะสี (2539) กล่าวไว้ว่าถ้าเปรียบเทียบสังคมที่อ่อนแอเหมือนกับกองทรายที่กระจัดกระจายไร้ความหมาย แต่ครั้งมีการก่อกองทรายขึ้นเป็นเจดีย์ ก็เกิดความสำคัญและงดงามขึ้น การก่อสร้างเจดีย์ในที่นั้นเปรียบเหมือนการสร้างโครงสร้างที่เข้มแข็งยึดโยงภายในสังคม การแก้วิกฤตทางสังคม หรือความอ่อนแอของสังคมจึงได้แก่การทำให้สังคมมีโครงสร้างที่เข้มแข็งนั่นเอง โครงสร้างนี้ครอบคลุมถึงคนในสังคมโดยรวมซึ่งมีรากฐานเริ่มตั้งแต่การมีครอบครัวที่อบอุ่นมั่นคง ชุมชนที่รวมตัวเข้มแข็ง

ในสถานการณ์ที่เป็นจริงการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาใหญ่ที่ยุ้งยากซับซ้อนโดยลำพังคนเดียวเป็นเรื่องที่มีข้อจำกัดมาก จึงจำเป็นต้องเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมกัน (Participatory learning) มีการจัดองค์กร มีการจัดการด้วยชุมชน

ประเวศ วะสี (2539) ได้สรุปองค์ประกอบความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งว่าเมืองคัมภีร์ประกอบที่เป็นปัจจัยต่อการสร้างองค์กรชุมชนเข้มแข็ง คือ Spirituality learning Management เมืองคัมภีร์ประกอบ 3 ประการได้แก่

ประการแรก การพัฒนาด้านธรรมะ (Spiritual Development) ธรรมะคือความดี ความถูกต้อง การไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่เห็นแก่ตัว ธรรมะจึงดึงให้คนอยู่ร่วมกันอย่างแข็งขัน

ประการที่สอง การเรียนรู้โดยการกระทำร่วมกัน (Participatory Action Learning)

ประการที่สาม มีการจัดการ ในการรวมตัวกันจะเกิดผู้นำโดยธรรมชาติ ซึ่งเป็นผู้นำที่แท้จริง ซึ่งผู้นำประเภทนี้มีคุณสมบัติที่สำคัญ 4 ข้อ คือ ข้อแรก เป็นคนฉลาด ข้อที่สอง เห็นแก่ส่วนรวม ข้อที่สาม สามารถติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นได้รู้เรื่อง ข้อที่สี่ ผู้คนยอมรับ ที่มาของผู้นำจึงไม่ใช่มาจากการแต่งตั้ง หรือจากการเลือกตั้ง แต่เกิดจากความยินดีที่จะอาสาสมัครมาร่วมงานกัน ในการชักชวนคนมาทำงานร่วมกันนั้น ต้องอาศัยความอดทน ให้เกียรติ และให้ความสำคัญซึ่งกันและกัน

พลเดช ปิ่นประทีป ได้อธิบายพัฒนาการของชุมชนเข้มแข็งดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 มีการรวมตัวกันชั่วคราวขั้นนี้อาจจะเกิดขึ้นได้โดยพวกเขาเองหรือใครไปทำให้มันเกิดก็ได้ อย่างเช่น การประชุม การสัมมนา การชุมนุม การพบปะสนทนาการเยี่ยมเยียน ฯลฯ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นแบบใดก็ตาม การรวมตัวกันชั่วคราวนี้ได้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน

ขั้นที่ 2 ได้ความคิด คนที่มาเข้าร่วมตัวกันชั่วคราวนั้นได้เกิดได้ความคิดดี ๆ ที่บันดาลใจอยากจะทำ ซึ่งตรงนี้พบว่าเทคนิคกระบวนการประชุม และการเรียนรู้ที่เหมาะสม ในโอกาสของขั้นที่ 1 จะมีส่วนช่วยให้ผู้คนที่เข้ามาร่วมตัวกันได้เกิดความคิดแบบนี้ได้มาก เช่น

กระบวนการ AIC, PAR, PRA, FSC, Metaplan, SWOT และเทคนิคกระบวนการการประชุมแบบมีส่วนร่วมแบบต่างๆ ที่เป็นเชิงคุณภาพในขณะที่การประชุมชี้แจงเชิงปริมาณขนาดใหญ่ คนมากมายแบบเป็นทางการนั้นมักเปล่าประโยชน์

ขั้นที่ 3 เกิดการรวมกลุ่มช่วยตนเอง ช่วยกันเอง (Selfhelp group) เมื่อเกิดความคิดดี ๆ ที่จะลงมือทำแล้วการมีเพื่อนร่วมคิดนั้น ช่วยทำให้เกิดการสานต่อได้มาก การรวมกลุ่มกันตามธรรมชาติ 2 - 3 คน แล้วช่วยกันคิดสานความฝันนั้นมักจะเป็นกุญแจในขั้นนี้

ขั้นที่ 4 ร่วมคิดร่วมวางแผนกันเอง การรวมกลุ่มในขั้นที่ 3 จะมีการพัฒนาไปอีกขั้นก็ต่อเมื่อได้มีการคิดและวางแผนเป็นรูปธรรมว่าจะทำอะไรกัน ทำอย่างไร ทำเมื่อไร จนเกิดเป็นแผนงานโครงการ ที่อยู่ในหัวหรือปรากฏในกระดาษก็แล้วแต่

ขั้นที่ 5 มีโอกาสได้ทำกิจกรรม/โครงการ ไม่ว่าจะ เป็นโดยทางใดก็ตาม โดยได้รับการสนับสนุนหรือดีนรณกันเอง ทำให้พวกเขามีโอกาสได้ทำกิจกรรมหรือโครงการตามที่คิดวางแผนกันไว้

ขั้นที่ 6 ร่วมทำกิจกรรม ร่วมประชุม ร่วมเรียนรู้ โครงการของชุมชนเป็นที่มาของโอกาสพบปะประชุมสนทนา และเรียนรู้กันเป็นประจำ เป็นการดึงผู้คนในชุมชนให้เกิดการเชื่อมโยงผูกพันกันใหม่หลังจากถูกทำให้แยกสลายไปนาน

ขั้นที่ 7 เกิดความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งขึ้นเรื่อย ๆ สิ่งนี้ค่อย ๆ เกิด ค่อย ๆ สะสมขึ้นมา และเป็นของจริง มีการตกลึกทางความคิด การปรากฏตัวของผู้นำตามธรรมชาติ การทดสอบกลิ่นกรองจากสถานการณ์จริง และการสังสมภูมิปัญญา ฟังตนเองของกลุ่ม

ขั้นที่ 8 เป็นกลุ่มพึ่งตนเองได้ (Self – reliance group) ด้วยภูมิปัญญาพึ่งตนเองของกลุ่มที่สะสมจนถึงระดับหนึ่ง พวกเขาแข็งแรงพอที่จะพึ่งพาตนเอง ดูแลตนเอง และพากันเคลื่อนไปข้างหน้าด้วยตนเองได้ในเรื่องต่าง ๆ

ขั้นที่ 9 พัฒนาศักยภาพกลุ่มและขยายกลุ่มออกไป กลุ่มและผู้นำมีทักษะในการทำงานมากขึ้น สมาชิกกลุ่มขยายตัวออกไป หรือเผยแพร่แนวคิดไปสู่กลุ่มอื่น

ขั้นที่ 10 เชื่อมโยงกับกลุ่มอื่น ๆ เป็นเครือข่าย การร่วมกิจกรรมกับกลุ่มแข็งแรง และคนเข้มแข็งอื่น ๆ จะนำไปซึ่งความรู้ ความคิดใหม่ ๆ ตลอดจนโอกาสในการพัฒนาของกลุ่มของตนเอง การเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะเครือข่ายหรือประชาคมเช่นนี้พบว่าเป็นตัวเร่งที่สำคัญมากของกระบวนการชุมชนเข้มแข็งและประชาคม

การรวมกลุ่มชุมชนเข้มแข็งในระดับชาวบ้านทั้งในชนบทและในเมือง หรือแม้แต่ชุมชนวิชาการและองค์กรชนชั้นกลางต่าง ๆ ก็มีธรรมชาติคล้าย ๆ กันนี้ แต่จากที่เฝ้ามองบทบาทของผู้ส่งเสริมชุมชนเข้มแข็งในระยะที่ผ่านมามีสามารถจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก หน่วยงานราชการต่าง ๆ ซึ่งมีนโยบายและงบประมาณมาก แต่มีขีดจำกัดในด้านจิตสำนึกและเทคนิคกระบวนการกลุ่มนี้มักต้องส่งเสริมชุมชนเข้มแข็งแบบใจร้อน ฉาบฉวย บักป้าย ซึ่งมักทำ 1 แต่ไม่ได้ 2 แล้วกระโดดไปใส่เงินลงที่ 5 แต่ไม่สนใจ 6,7 แล้วขอประกาศว่าเป็น 8 แล้ว

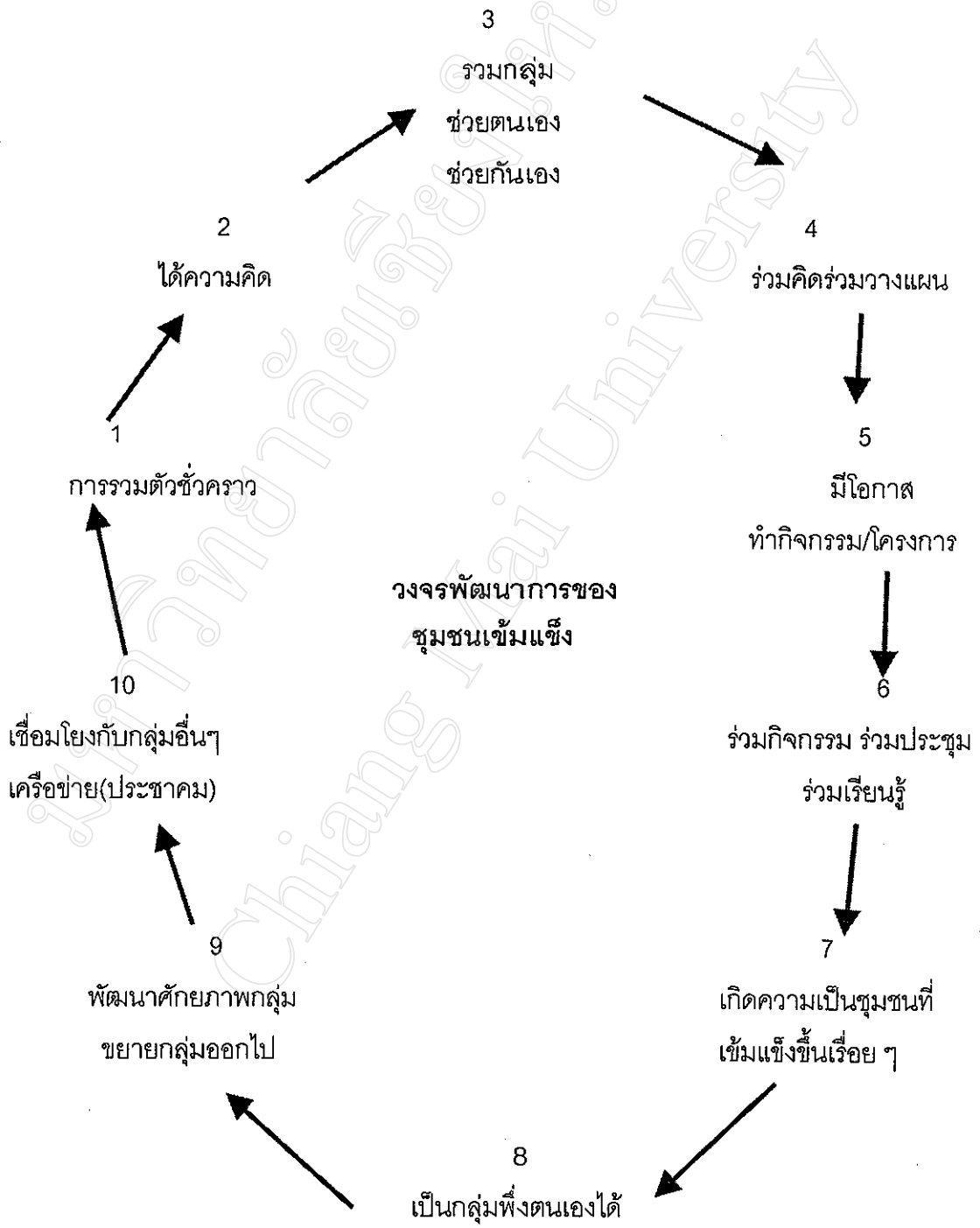
กลุ่มที่สอง นักพัฒนาเอกชนซึ่งมีใจเต็มเปี่ยมที่จะทำงานชุมชนเข้มแข็ง แต่ขาดปัจจัยงบประมาณ แม้ตัวเองก็ดิ้นรนยังชีพนักพัฒนาเอกชนเอาไว้ให้ได้ กลุ่มนี้ได้เรียนรู้จากการทำงานส่งเสริมชุมชนเข้มแข็งจนครบวงจรแต่มักจะทำได้จุดเล็กๆตามกำลังและกระต่อนกระแท่นตามปัจจัยที่ต้องลงแรงหาเข้ามาเสริมแบบเดือนต่อเดือน ปีต่อปี

กลุ่มที่สาม อาสาสมัครประชาสังคม ซึ่งหมายถึงพวกข้าราชการ นักวิชาการ ผู้นำความคิด ตัวนำการเปลี่ยนแปลง ฯลฯ ที่เข้ามาส่งเสริมชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคมแบบอาสาสมัคร คนเหล่านี้มีจิตใจมุ่งมั่น มีเงื่อนไขเชื่อมต่อกับแหล่งทุนอยู่บ้าง แต่มีขาดเวลาที่จะเกาะติดชุมชนฐานราก กลุ่มนี้มักโฉบเข้ามาช่วย 1,2 หรือ 5,6 และ 9,10 เท่านั้น

ถึงตรงนี้แสดงให้เห็นการรวมตัวกันของผู้สนับสนุนชุมชนเข้มแข็งทั้ง 3 กลุ่ม ในลักษณะพหุภาคีของท้องถิ่น เช่น พื้นที่จังหวัดหนึ่ง ๆ มาช่วยกันคิดวางแผนสนับสนุนชุมชนเข้มแข็งในจังหวัดของตนอย่างครบวงจรและอาจจะตั้งเป้าหมายให้ชัดเจนไปอีกได้ว่า “เพื่อแก้ปัญหาคนจนของจังหวัด” หรือ “เพื่อดูแลทรัพยากรป่าไม้ของจังหวัด” ฯลฯ

การใช้แนวความคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็งและพัฒนาการชุมชนเข้มแข็งมาร่วมวิเคราะห์ในการศึกษานี้ เพื่อให้เข้าใจเครือข่ายที่เข้มแข็งรวมถึงความเป็นมาในเชิงพัฒนาการของเครือข่ายที่เข้มแข็งในการยึดโยงสัมพันธ์กัน และรวมถึงการวิเคราะห์พัฒนาการเป็นลำดับขั้นตอน ตั้งแต่ฐานรากจนถึงการพัฒนาเป็นชุมชนเข้มแข็ง

แผนผังแสดงพัฒนาการชุมชนเข้มแข็ง

ภาพที่ 2 ภาพแสดงพัฒนาการชุมชนเข้มแข็ง เสนอโดย น.พ.พลเดช ปิ่นประทีป

2.3 แนวความคิดเรื่องความร่วมมือ “พหุภาคี” “ประชาคม” และ “ประชาสังคม”

แนวคิดความร่วมมือ “พหุภาคี” ได้รับการนำเสนอเป็นครั้งแรก ในปี 2535 โดย ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (2535) โดยใช้คำว่า “ความร่วมมือเบญจภาคี” เป็นแนวความคิดที่กล่าวถึงว่า ในการทำงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนั้น จะต้องมีกระบวนการความร่วมมือของประชาชนในทุก ๆ ส่วน เพื่อเข้ามาร่วมมือกันวางแผน ตรวจสอบ และแก้ปัญหาพร้อมกันอันจะเป็นเครื่องโน้มนำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (interactive learning through action) อย่างมีพลัง มีความหมาย มีเป้าหมายและวิสัยทัศน์ต่อสังคมและอนาคตที่ร่วมกัน (อนุชาติ พวงสำลี, 2539) ประชาชนในทุก ๆ ส่วนนั้น ได้แก่ ชุมชนองค์กรเอกชน ธุรกิจ ราชการ นักวิชาการ

ความร่วมมือ “เบญจภาคี” จะประสานภาคีต่าง ๆ ให้เข้ามาทำงานร่วมกันเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อเป้าหมายสูงสุด คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความมีคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนอย่างถ้วนทั่ว โดยอาศัยจุดแข็งของแต่ละภาคีที่อยู่อย่างหลากหลายแตกต่างกันไป มาเสริมจุดอ่อนของภาคีอื่นในกระบวนการการทำงาน

- องค์กรเอกชน ซึ่งได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน นักพัฒนา มูลนิธิ สมาคม องค์กรสาธารณประโยชน์ ฯลฯ จะมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งละเอียดอ่อนกับวัฒนธรรมและการทำงานร่วมกับชาวบ้าน

- นักวิชาการ ซึ่งได้แก่ สถาบันการศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ ฯลฯ จะมีปัญญาความรู้ความสามารถในการวิเคราะห์วิจัย

- ภาคธุรกิจ ซึ่งได้แก่ นักธุรกิจ บริษัท ห้างร้าน ฯลฯ จะมีพลังของการจัดการและมีทรัพยากร (อนุชาติ พวงสำลี, 2539)

ความร่วมมือ “เบญจภาคี” นี้ ในสภาพของความเป็นจริงบางสถานการณ์ของการทำงานอาจมีจำนวนของภาคีมากกว่านี้หรือน้อยกว่านี้ คงมีโอกาสไปกะเกณฑ์ได้ว่าในการทำงานร่วมกันทุกกรณีจะต้องมีภาคีครบทั้งห้าภาคี คุณไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ประธานสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาจึงเสนอว่าน่าจะเรียกว่าเป็นความร่วมมือแบบ “พหุภาคี”

การปฏิบัติหรือการดำเนินการตามแนวความคิดของความร่วมมือ “เบญจภาคี” คงไม่สามารถเกิดขึ้นได้เองโดยง่ายนัก เพราะธรรมชาติของมนุษย์ที่ต่างมี “ตัวตน” สูง การที่ความร่วมมือ “เบญจภาคี” จะเกิดขึ้นได้อย่างเป็นจริงน่าที่จะต้องมีกรริเริ่มหรือประสานอย่างจริงจัง โดยผู้ที่มี “บารมี” (อนุชาติ พวงสำลี, 2539) สูง มีอิทธิพลต่อทุกภาคีที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้แต่ละภาคีเกิดศรัทธา เชื่อมั่น และวางใจในแนวทางที่จะดำเนินต่อไปข้างหน้า

แนวคิดเรื่องความร่วมมือเบญจภาคี/พหุภาคี มักจะได้รับการนำเสนอออกมาพร้อม ๆ กันกับแนวคิดเรื่อง ประชาสังคม (Civil society) ซึ่ง ศาสตราจารย์ นพ. ประเวศ วะสี เห็นว่าเป็นเรื่องเดียวกัน หรือเหมือน ๆ กัน คือ คำว่า Civic tradition, Community, Civility, Civil Society แผลออกมาได้ว่า ความเป็นชุมชน ประชาคม คำพวกนี้มีความหมายไปในแนวทางเดียวกัน (ประเวศ วะสี ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล (บก, 2539) เพราะความร่วมมือเบญจภาคี นั้นเป็นความร่วมมือของคนทั้งสังคมเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดแก่ชุมชน คนหลาย ๆ ฝ่ายที่เข้ามาร่วมมือกันนั้นเกิดเป็นชุมชนด้วย ตามคำนิยามที่ว่า ชุมชน หมายถึง คนจำนวนหนึ่งซึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเชื่อในระบบคุณค่าบางอย่าง มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันและมีการจัดการ ในขณะที่ประชาสังคม ก็มีแนวคิดไปในทำนองเดียวกัน มีนักวิชาการได้เสนอแนวคิดเรื่องประชาสังคมไว้ เช่น ประเวศ วะสี (3-4) ที่ให้ความหมายของประชาสังคม (Civil Society) ว่า หมายถึงการที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาด้วย มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างในเรื่องใด ๆ และมีการจัดการ ส่วน ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2534) ก็ให้ความหมายของ ประชาสังคม ว่าหมายถึง ทุก ๆ ส่วนของสังคม โดยรวมทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน ที่เข้ามาเป็น partnership กัน คือ การร่วมกันทำงาน ไม่แบ่งแยกว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องของฝ่ายรัฐหรือฝ่ายสังคม ไม่จำกัดว่าใครเป็นส่วนนำหรือส่วนตาม เป็นเรื่องทุก ๆ ส่วนในสังคมต้องมารวมกันเพื่อแก้ไขปัญหา โดยเอาประเด็นปัญหาหรือกิจกรรมเป็นศูนย์กลาง โดยไม่จำกัดว่าเป็นเรื่องของใคร ใครเป็นฝ่ายนำ ใครเป็นฝ่ายตาม สามารถเกิดขึ้นได้ทุกวัน เกิดขึ้นได้ทุกระดับตั้งแต่ในระดับท้องถิ่น ระดับชนบท ไปจนถึงระดับชาติ โดยชัยอนันต์ สมุทวณิช (2539 :9) ก็ได้เสนอความคิดเรื่อง “ประชารัฐ” ด้วยว่าเป็นเรื่องของความสัมพันธ์และจิตใจของประชาชนกับรัฐที่ต้องผนึกกำลังร่วมกันลดและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นการย้ำว่า ในความร่วมมือของประชาสังคมนั้น อาจมีภาคีเข้ามาร่วมเพียงบางภาคีก็ได้ ซึ่งก็น่าจะหมายถึง ความร่วมมือพหุภาคี นั่นเอง

เสรี พงศ์พิศ (2538) เห็นว่า ประชาสังคม หรือสังคมประชาธรรม เป็นอำนาจที่สาม นอกจากรัฐและอำนาจทุน มีฐานะเป็นองค์กรเอกชนเพื่อสาธารณะ (private for public) ควรทำหน้าที่ผลักดันให้รัฐถ่ายโอนอำนาจของตนให้สังคม โดยนักวิชาการและสื่อมวลชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เข้มแข็งของประชาสังคม ไม่ควรทำหน้าที่เป็นผู้นำของกระบวนการในประชาสังคม

เพราะไม่สามารถที่จะรู้เรื่องต่าง ๆ ทั้งหมดและตัดสินใจแทนองค์ประกอบอื่น ๆ ของประชาสังคม ได้จึงควรที่จะเปิดโอกาสให้กลุ่มในสังคมโดยเฉพาะคนยากจนได้มีส่วนร่วม และได้รับการสนับสนุน เพื่อให้เกิดความสมดุลในประชาสังคมเอง อันจะเป็นรากฐานในการนำไปสู่การสร้างสมดุล และการควบคุมอำนาจรัฐและอำนาจทุน

เกษียร เตชะพีระ (2539) มีความเห็นเพิ่มเติมไปจากคนอื่น ๆ ว่า “ประชาสังคม” หรือ “สังคมอารยะ” (Civil society) มีลักษณะเป็นสถาบันอิสระนอกกรอบการผลิิตทางเศรษฐกิจที่เป็นของเอกชนและมหาชน ซึ่งมองในแง่ดี ก็จะเป็นขบวนการจัดตั้ง มีอุดมการณ์ชั้นนำ และก่อการเคลื่อนไหวโฆษณาปลุกกระดม ชุมนุมประท้วง เดินขบวน บอยคอต นัดหยุดค้า หยุดงานด้วยรูปแบบต่าง ๆ อาทิ หน่วยพรรค กลุ่มศึกษา โรงเรียนจีน สมาคมวิชาชีพธุรกิจ สหภาพแรงงาน สมาคมแห่งชาติ/สำเนียงภาษา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ องค์การพัฒนาเอกชนนั่นเอง แต่หากมองในแง่ร้ายหรือแง่แย่มากที่สุด ก็จะเป็นกลุ่มอั้งยี่ การใช้ความรุนแรงเล่นงานลอบสังหารปรักษ์ทางการเมือง ซึ่งจุดนี้จะขัดแย้งกับความเห็นของท่านอื่น ๆ ที่มองประชาสังคมแต่ในด้านดีด้านบวก

ชูชัย ศุภวงศ์ (2540) รายงานว่าในหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมาในสังคมไทยได้ก่อตัวของแนวคิด และการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมซึ่งมีการก่อตัวขึ้นทั่วโลก ด้วยปัญหาที่เผชิญอยู่คือวิกฤติการณ์ที่รัฐ และทุนไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้โดยลำพัง เช่น วิกฤตสิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน ปัญหาโรคเอดส์ เป็นต้น หรือการเกิดชนชั้นกลางในสังคมไทยมากขึ้น พัฒนาการประชาธิปไตยเติบโตใหญ่ขึ้น ระบบการสื่อสารที่ทำให้การรวมตัวกันสะดวกขึ้น ตลอดจนปัญหาไม่โปร่งใสและไร้ประสิทธิภาพของรัฐเหล่านี้ได้กลายเป็นปัจจัยเอื้ออำนวยต่อการก่อตัวของแนวคิด และการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม ลักษณะในการดำเนินงานหรือกระบวนการที่เรียกว่าเป็นประชาสังคมนั้น จะต้องประกอบด้วย ลักษณะ 3 ประการคือ

(1) จิตสำนึกประชาสังคม (civic consciousness) มีการรวมตัวกันแบบที่เป็นหุ้นส่วน (Partnership)

(2) โครงสร้างองค์กรประชาสังคม (Civic organization) เช่นกลุ่ม ชมรม หรือองค์กร จะเป็นนิติบุคคลหรือไม่ก็ได้ ส่วนองค์กรที่รวมกลุ่มลักษณะจัดตั้ง ขึ้นมา ขาดการสร้างความเป็นหุ้นส่วน ไม่มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง แม้จะเกิดชุมชน ไม่ว่าจะสนับสนุนโดยรัฐหรือเอกชนก็ตาม ก็ไม่สามารถนับได้ว่าเป็นลักษณะการดำเนินงานแบบประชาสังคม

(3) เครือข่ายประชาสังคม (Civic network)

โสภาส ปัญญา และคณะ (2542) ได้อธิบายว่าปัจจุบันกระแสประชาสังคมได้รับการพูดถึงกันอย่างแพร่หลายทั้งในทางทฤษฎีในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่สลับซับซ้อนขึ้น

หรือในแง่อุดมการณ์ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมตามแนวทางของตน ปรัชญาการณั้ของนักคิดของประชาสังคมนั้นสอดคล้องกับการล่มสลายของคอมมิวนิสต์โซเวียต และกลุ่มยุโรปตะวันตก และรัฐทุนนิยมที่ประสบภาวะวิกฤตที่รุนแรง หน่วยพื้นฐานเดิม คือ รัฐชาติที่เป็นหน่วยหลักในการจัดการปัญหาต่าง ๆ ขาดศักยภาพในการแก้ไขปัญหาสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วและซับซ้อน อีกทั้งบริบทของยุคโลกาภิวัตน์ ที่อำนาจอธิปไตยของรัฐจะด้วยความหมายลงเมื่อเผชิญกับการแทรกแซงของบรรษัทข้ามชาติ ทำให้รัฐปรับตัวเข้ารับใช้ทุนข้ามชาติที่ดุเดือดกับประชาชน ซึ่งไม่เพียงกดดันรัฐชาติเพียงเท่านั้น ยังได้สร้างความยากลำบากให้กับขบวนการภาคประชาชนอีกด้วย หลาย ๆ ส่วนจึงหันมาสนใจ "ประชาสังคม" แต่เต็มไปด้วยทัศนะและอุดมการณ์ที่แตกต่าง เช่น

1. ประชาสังคมแบบรัฐนิยม ถูกใช้มากในประเทศโลกที่สามจริง ๆ แล้วถือว่าเป็นการช่วงชิงวาทกรรมของรัฐเพื่อรักษาสถานภาพรัฐไว้ท่ามกลางการอ่อนแอของรัฐ และรักษาอำนาจเดิมเอาไว้

2. ประชาคมแบบทุนนิยม เป็นกระแสที่ต้องการลดบทบาทของรัฐในทางเศรษฐกิจและสังคมลดลง เช่น บทบาทด้านสวัสดิการสังคมหรือแทรกแซงการตลาดเพื่อความมั่นคง การแปรรูปกิจการของรัฐให้เป็นเอกชน เพื่อเปิดโอกาสให้กลไกการตลาดทำงานเต็มที่ ประชาสังคมแบบนี้มุ่งเน้นการแข่งขันการเพิ่มประสิทธิภาพ เป็นประชาสังคมของชนชั้นกลางและนายทุนที่ต้องการการตลาดที่ปลอดจากการควบคุม และปลั่งการตลาดควบคุมรัฐ

3. ประชาสังคมเสรีนิยมหรือแบบกลุ่มอาสาสมัครเน้นความเป็น "พลเมือง" ที่มีจิตสำนึกทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตย มากกว่าพลเมืองที่ดีของรัฐ โดยให้ความสำคัญกับชนชั้นกลาง กิจกรรม อาสาสมัคร กลุ่ม สมาคมอิสระที่หลากหลาย ในวัฒนธรรมแบบเมือง มุ่งเน้นให้รัฐลดบทบาทต่อกิจกรรมสาธารณะลงแต่ของรัฐเป็นกลางคอยตอบสนองความต้องการประชาชน

4. ประชาสังคมแบบชุมชนนิยม พัฒนามาจากแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง และขยายความเป็นชุมชนออกไปในวงกว้างให้มีสังคมที่เต็มไปด้วยความเป็นชุมชนที่หลากหลายรูปแบบเน้นความร่วมมือ ความเอื้ออาทรตามแนวคิดชุมชนที่เชื่อว่าจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของภาคประชาชน ซึ่งประชาสังคมแบบชุมชนมิได้มุ่งเน้นการปฏิเสธรัฐโดยตรง แต่พุ่งเป้าไปสู่การก่อตัวของชุมชนโดยตรงโดยละเลยกับโครงสร้างรัฐ

5. ประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movement) เป็นการเคลื่อนไหวในพื้นที่การเมืองสาธารณะ ด้วยขบวนการประชาชน เพื่อนำสู่การเปลี่ยนแปลง

โครงสร้าง กฎกติกา อุดมการณ์ของสังคม เช่นการต่อต้านลัทธิทุนนิยม การคัดค้านการทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อประชาชน การแสดงสิทธิไม่เชื่อฟังรัฐ เป็นต้น

อนุชาติ พวงสำลี (2540) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบของประชาสังคม โดยพิจารณา จากองค์ประกอบหลัก 5 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ความหลากหลาย

ความหลากหลายนับว่าเป็นคุณลักษณะที่สำคัญในองค์ประกอบของสังคม กล่าวคือ สังคมใดที่ขาดความหลากหลาย มีเพียงมิติเดียว รูปแบบเดียวก็จะเป็นสังคมที่ขาดการเรียนรู้ ขาด จินตนาการ และไม่เชื่อให้เกิดพัฒนาการแก่คนรุ่นต่อไป ความหลากหลายเป็นไปได้ในหลาย ลักษณะ เช่น

- ความหลากหลายของการรวมตัวระดับการรวมตัวกันของคนในสังคมนั้น อาจมี แตกต่างหลากหลายไปตามระดับความพร้อม หรือลักษณะของกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน ตั้งแต่การ รวมกลุ่ม ชมรม องค์กร สมาคม สถาบัน มูลนิธิ สภา สมาพันธ์ สหกรณ์ คณะกรรมการ เป็นต้น

- ความหลากหลายในเชิงพื้นที่ การรวมตัวกันอาจยึดอาศัยพื้นที่ หรืออาณาบริเวณ เป็นขอบเขตของการรวมตัวกันเช่น กลุ่มจังหวัด จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ชุมชน ปีกอ คุม เขต ย่าน ละแวกบ้าน หรืออาจอาศัยขอบเขตเชิงลุ่มน้ำ สายน้ำ คลอง และแม้กระทั่งเขตเศรษฐกิจ

- ความหลากหลายในเชิงรูปแบบของกิจกรรม กิจกรรมที่ทำอาจแยกแยะออกมาก มายตามลักษณะของรูปแบบและความถนัดของกลุ่มกลุ่มองค์กร เช่น กลุ่มด้านการรณรงค์ กลุ่ม ด้านการศึกษาวิจัย หรือกิจกรรมการพัฒนาชุมชน

- ความหลากหลายเชิงประเด็นความสนใจปัญหา เจือปนไขการรวมตัวของกลุ่มคน นั้นที่สำคัญคือความสนใจ และความสนใจทำให้เกิดความหลากหลาย เช่น สนในด้านสังคม สงเคราะห์ ด้านการออมทรัพย์ สนใจด้านการเกษตร สนใจด้านการเมือง สนใจด้านสิ่งแวดล้อม หรือสนใจด้านวิชาชีพของตน

- ความหลากหลายของกลุ่มคนที่รวมตัวกัน นับตั้งแต่ วัย อายุ เพศ เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษา ฐานะ อาชีพ คนพิการ คนด้อยโอกาส ความหลากหลายเช่นนี้จะช่วยให้กลุ่ม มีลักษณะการเรียนรู้ร่วมกันสูงเพราะจะต้องเข้าใจความต้องการซึ่งกันและกันเป็นอย่างมาก

2. มีความเป็นชุมชน

ความเป็นชุมชนในความหมายของประชาสังคมนั้น อาจครอบคลุมความหมายที่ กว้างถึงอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่สามารถเชื่อมโยงติดต่อถึงกันผ่านทางใดทางหนึ่งหรือ อาจพิจารณาถึงความเป็นชุมชนภายในกลุ่มองค์กรเล็ก ๆ ที่รวมตัวกันด้วยความรัก ความผูกพัน

ความเชื่ออาหาร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้นลักษณะของความเป็นชุมชนก็คงไม่จำเป็นต้องติดยึดกับความเป็นชนบทหรือชุมชนชนบทก็ได้ความเป็นชุมชนอาจเป็นเรื่องของชุมชนเมือง ชุมชนของคนชั้นกลาง ชุมชนของนักธุรกิจ ชุมชนของสถาบันการศึกษา และรวมถึงความเป็นชุมชนของคนภายในองค์กรอีกด้วย โดยนัยยะขององค์ประกอบนี้ คงจะทำให้มองเรื่องประชาสังคมในบริบทที่กว้างขวางและหลากหลายมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ดี “ความเป็นชุมชน” เองก็ต้องมีอยู่มากมายหลายลักษณะ การสร้างให้เกิดความเป็นชุมชนนั้นคงเป็นเรื่องในเชิงยุทธศาสตร์ยุทธวิธีที่จะต้องคิดคำนึงให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของแต่ละสังคม

3. บนสำนึกสาธารณะสำนึกสาธารณะหรือจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (Public consciousness) นั้นเป็นคุณลักษณะที่สำคัญและมีความหมายเป็นอย่างยิ่งในองค์ประกอบของประชาสังคม ดังได้กล่าวไปแล้วว่า องค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นประชาสังคมคือ ความหลากหลายของกลุ่มองค์กรในสังคม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มองค์กรในลักษณะ self-interest group, public-interest group, pressure group, volunteer group ต่าง ๆ ก็ตาม แต่สิ่งที่เราพบเห็นอยู่ก็คือ เรามีกลุ่มองค์กร “ประชาสังคม” ในความหมายนี้มากมายในสังคมไทย แต่ส่วนมากกลุ่มองค์กรเหล่านี้มักไม่มีความเข้มแข็ง ไม่มีพลังเพียงพอที่จะช่วยผลักดันแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคม ในทางกลับกันกลุ่มองค์กรที่มีความเข้มแข็งและมีพลังในการกำหนดทิศทางของสังคมก็คือ กลุ่มองค์กรทางการปกครอง

ความเข้มแข็งขององค์กรในทางการปกครองหรือ “รัฐที่แข็งตัว” และเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาหรือการเป็น “คุณพ่อรู้ดี” นั้น ส่งผลให้เกิดการบั่นทอนศักยภาพความสามารถและมองไม่เห็นพลังของตนเองที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของตนเองและสังคม ฝ่ายรอคอยให้ผู้อื่นแก้ปัญหาให้กับตน โดยนัยยะนี้คือทำอย่างไรให้ประชาชนเกิดสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง (Citizenship) สำนึกถึงพลังของตนเองว่าจะสามารถร่วมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ดังนั้น ภารกิจที่สำคัญตรงนี้จึงอยู่ที่การผลักดันให้เกิด Public-interest groups ขึ้นมามากๆ และสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังทางสังคม (Social energy)

อย่างไรก็ดี ในที่นี้มีได้หมายความว่าเราควรจะให้ความสนใจกับองค์กรประชาสังคมทางด้านการพัฒนา (สังคม) เป็นการเฉพาะเท่านั้น เพราะตรงนี้คือความเป็นประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานเป็นฐานรากของสังคมที่จะต้องมีความเข้มแข็งและหลากหลายทุกกลุ่ม ทุกองค์กรเป็นฐานรากของสังคมที่เป็นประชาธิปไตย ข้อคำนึงในทางยุทธศาสตร์ตรงนี้ จึงอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรจึงจะให้เกิด Public-interest groups ที่มีความเข้มแข็งขึ้นมามาก ๆ ในสังคม ซึ่งในที่นี้ก็ต้องให้

ความสำคัญกับเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสังคม (Civic Education) และการสร้างสำนึกในทางสาธารณะ (Public Consciousness หรือ Private for Public) ของคนในสังคมให้มีขึ้นอย่างกว้างขวางมากมาย

4. เกิดกิจกรรมและความต่อเนื่อง บนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่มที่หลากหลาย รวมตัวกันเป็นชุมชนที่มีความรัก ความเอื้ออาทร และสมานฉันท์ร่วมกันนั้น คงจะยังไม่เพียงพอ หากไม่สามารถผลักดันให้เกิดการกระทำหรือกิจกรรมร่วมกัน ความหมายของความเป็นประชาสังคมที่สำคัญคือ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันหรือการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) นั้นเอง ยิ่งในสังคมที่มีพลวัตสูงในปัจจุบัน ยิ่งต้องอาศัยนวัตกรรมใหม่ ๆ ทางสังคมที่จะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้อย่างรวดเร็ว สำนึกสาธารณะนั้นเป็นนามธรรมที่สามารถบังคับให้เกิดขึ้นได้ในบุคคลใดๆ หากปราศจากการเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติกรร่วมกัน (Interactive Learning through Actions) ดังนั้น การสร้างเงื่อนไขหรือกิจกรรมร่วมกันที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคม ตลอดจนการพัฒนาให้เกิดความต่อเนื่องของกิจกรรมและการเรียนรู้ นั้น ย่อมจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของ “ประชาสังคม” ในอีกด้านหนึ่ง

5. มีด้วยเครือข่ายและการติดต่อสื่อสารและด้วยเหตุผลทำนองเดียวกันกับเรื่องของกิจกรรมและความต่อเนื่อง กลุ่มประชาสังคมที่จะมีความยั่งยืนและมีความหมาย ย่อมต้องมีระบบการจัดการที่ดี มีระบบการสื่อสารแลกเปลี่ยน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน (Communication and Network) ประสบการณ์ของการเรียนรู้บนพื้นที่ที่หลากหลายบนกิจกรรมที่หลากหลายคือ พลัง

การนำเอาแนวความคิดเรื่อง “เบญจภาคี” “ประชาคม” และ “ประชาสังคม” มาเป็นกรอบคิดในการวิเคราะห์การศึกษานี้เพื่อให้เข้าใจถึงองค์ประกอบของความเป็นประชาสังคมที่ผนึกกันเป็นเครือข่ายความร่วมมือ รวมถึงลำดับการกำเนิดขึ้นมาเพื่อดำเนินกิจกรรมสาธารณะว่าเป็นอย่างไรมีความรับผิดชอบอย่างไร และตลอดถึงการดำรงตนอยู่ในสังคมที่ซับซ้อนอย่างไร

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชูชัย ศุภวงศ์ (2540) ได้ศึกษาพัฒนาการของประชาสังคมโลก และประชาสังคมไทย โดยอธิบายว่า

(1) พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และแนวคิดของประชาคมโลกนั้นลำดับจากช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ตอนต้นศตวรรษที่ 18 ได้เกิดการค้าในยุโรปตะวันตก ทำให้เกิดขึ้นทางสังคมใหม่กลุ่มพ่อค้าวานิช ที่ได้สะสมความมั่งคั่ง และอำนาจต่อรองทางการเมืองมากขึ้น กลุ่ม

เหล่านี้ได้เปิดมิติใหม่ของ “การเมืองสาธารณะ” ขึ้นเช่นรวมกลุ่มก่อให้เกิดการชุมนุมตามร้านอาหารคาเฟ่ ตามศูนย์การค้าทำการวิพากษ์วิจารณ์รัฐ และนโยบายสาธารณะอย่างเปิดเผย จึงเกิดสังคมที่เรียกว่า Civil society ขึ้นซึ่งเป็นมิติใหม่ของการมีส่วนร่วมทางสังคมของบุคคล หรือกลุ่มคนโดยไม่ต้องอยู่ในอาณัติหรืออำนาจทางการเมืองที่เป็นทางการ ซึ่งแต่เดิมนั้นอิสระส่วนบุคคลนั้นถูกควบคุมเบ็ดเสร็จโดยรัฐ

(2) พัฒนาการประชาสังคมร่วมสมัย ที่สืบเนื่องจากการเกิดขึ้นของ Civil society ได้มีการกล่าวขานกันทางวิชาการและการเมืองทั่วโลก เนื่องจากภาคสังคม ซึ่งเป็นองค์กรอิสระนอกภาครัฐได้โยงใยกันเป็นเครือข่ายทำให้มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงอย่างสันติวิธี กล่าวคือทำให้รัฐราชการที่เป็นเผด็จการรวมศูนย์อำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์พังทลายลง ทั้งในสาธารณรัฐโปแลนด์ ฮังการี เชคโกสโลวเกีย ตลอดจนเยอรมนีตะวันออก นอกจากนั้นในทางวิชาการการค้นพบของ ศาสตราจารย์ Robert Putnam จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ที่ได้ข้อสรุปจากการศึกษาเรื่องเศรษฐกิจการเมืองและประชาธิปไตยในอิตาลี ที่มีข้อสรุปว่าการรวมตัวกันในรูปแบบกลุ่ม ชมรม สมาคม ในภาคสังคม เป็นตัวกำหนดที่สำคัญที่สุดต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความเป็นประชาธิปไตย และความสงบสุขของสังคม ซึ่งตรงข้ามกับความคิดดั้งเดิมที่เขาคิดว่าเป็นเพราะชุมชนมีความมั่งคั่งเพียงพอจึงจะสามารถรวมกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคมเพื่อทำ กิจกรรมได้ งานวิจัยนี้ยังพบอีกว่าความไว้วางใจกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นค่านิยมของชุมชน และเครือข่ายความร่วมมือนั้นเป็นทุนทางสังคม หรือทรัพยากรทางสังคมที่สามารถเปลี่ยนแปลงไปในทางสร้างสรรค์ในทางมั่งคั่ง และเป็นประชาธิปไตยได้

(3) พัฒนาการขององค์กรนอกภาครัฐ ช่วงประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมาซึ่งปรากฏการณ์ที่สำคัญที่เกิดขึ้น คือการก่อเกิดขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อสาธารณะประโยชน์ (NGO) อย่างรวดเร็ว และมีบทบาททางสังคมมาตามลำดับ องค์กรเหล่านี้ได้เพิ่มทั้งปริมาณ และพัฒนาบทบาททางสังคมอย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย และปฏิบัติกิจกรรมที่ข้ามเขตแดน ตัวอย่างเช่น ใน ยุโรปตะวันออกมีองค์กรอิสระที่เกิดขึ้นมากกว่า 70,000 องค์กรในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ในสหรัฐอเมริกาเกิดองค์กรเอกชนสาธารณะประโยชน์ทุกปี ๆ มากกว่า 40,000 องค์กรนับจาก ค.ศ.1984 เป็นต้นมา ในญี่ปุ่นมีองค์การอนุรักษ์ธรรมชาติกว่า 3,000 องค์กร นอกจากนี้มีการเกิดขึ้นในอาฟริกา และที่อื่น ๆ ทั่วโลก ข้อมูลในปี ค.ศ.1992 พบว่า มีองค์กรเอกชนสาธารณะประโยชน์ 15,000 องค์กรทั่วโลก องค์กรเหล่านี้ได้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ประสานงาน เชื่อมโยงเครือข่ายทั่วโลก องค์กรเหล่านี้ได้แสดงบทบาทกับรัฐ เช่น การประชุม

Earth Summit ที่บราซิล การประชุม WTO ที่ซีแอตเติล สหรัฐอเมริกาเร็ว ๆ นี้ หรือแม้กระทั่งการบอบบาทของกลุ่ม Green peace ที่โดดเด่นเป็นอิสระ

สุริชัย หวันแก้ว (2540) ได้จำแนกกระบวนการพัฒนาประชาสังคม และการพัฒนาชุมชน ในช่วงที่จะก้าวเข้าสู่ปี 2000 ออกเป็น 3 แนวใหญ่ ๆ

(1) การพัฒนาที่ควบคู่ไปกับการกระจาย (Redistribution with growth) เป็นการคาดหวังต่อรัฐบาล และองค์กรของรัฐเป็นเครื่องมือสำคัญของนโยบายต่อสู่กับความยากจน เน้นผลประโยชน์ที่ชัดเจน มิฉะนั้นผลประโยชน์การพัฒนามจะถูกเก็บเกี่ยวไปโดยกลุ่มชนที่มั่งคั่งอยู่แนวกลุ่มแนวคิดนี้เห็นว่าสถาบันใหม่ ๆ โครงการใหม่ ๆ ต้องยื่นให้ถึงมือกลุ่มเป้าหมาย การแก้ไขปัญหามชนบทไม่ใช่ให้รัฐลดบทบาท แต่เป็นการขยายบทบาทรัฐให้กว้างขวางขึ้น

(2) เสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) ในอดีตเน้น "ความเป็นธรรม" ช่วงหลังมีการเน้น "ประสิทธิภาพ" เป็นเสาหลักของการพัฒนาชนบทและการพัฒนาชุมชน แนวคิดนี้เห็นว่ารัฐบาลกลางจะต้องลดบทบาทหรือปรับบทบาท โดยปล่อยให้ระบบตลาดมากขึ้น และส่งเสริมให้องค์กรท้องถิ่นมีขีดความสามารถในบทบาทมากขึ้น

(3) กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา ดังที่สะท้อนในพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมฉบับที่ 8 กล่าวคือ

- ถือว่ามนุษย์ต้องสำคัญกว่าวัตถุ คนจน และคนทุกข์ยากต้องมาก่อนผู้ที่ล้มดาอำปากได้แล้ว

- การพัฒนาต้องอาศัยการเรียนรู้ไม่ใช่ยึดเป็นพิมพ์เขียว

- เน้นการกระจายอำนาจสนใจกระบวนการพัฒนาที่หลากหลาย และแตกต่างตามพื้นที่

- ภูมิปัญญาท้องถิ่น การเพิ่มอำนาจ การมีส่วนร่วมของกลุ่มประชาชน

- เสริมสร้างการพึ่งพาขีดความสามารถของตนเองในระดับบุคคล ครัวครัว และท้องถิ่น

- การสื่อสารที่เปิด และมีประสิทธิภาพ

สุริชัย ยังชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาจะค่อย ๆ ปรับมาเป็นแนวใหม่ตามแนวที่ (1) และ (2) มาสู่กระบวนทัศน์ แนวที่ (3) แต่ความจริงนั้นจุดร่วมของกระแสนุดมการณ์ที่ (1) และ (2) มีความสำคัญในแง่ที่ทรงอิทธิพล ในทางปฏิบัติมาก

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์ (2542) ได้ศึกษา ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ / ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ โดยกล่าวถึง "ขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส" ซึ่งเป็นขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ และเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหว

ทางสังคมรูปแบบใหม่ สาระสำคัญของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สมาจากงานของ Luke (1994) เริ่มการเคลื่อนไหวครั้งแรกในปี 1980 ณ มลรัฐอะริโซนา จากนั้นได้ขยายการเคลื่อนไหวออกไปสู่รัฐต่าง ๆ และมีเครือข่ายโยงใยทั่วโลกโดยเป้าหมายหลักของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส อยู่ที่การอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้และที่ดินสาธารณะต่าง ๆ และรวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพ

อย่างไรก็ตามภาพลักษณ์ของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สที่มีต่อรัฐบาลและสื่อมวลชนในประเทศอเมริกา กลายเป็นขบวนการก่อการร้ายทางด้านนิเวศ (eco - terrorism) หรือไม่ก็เป็นกลุ่มอาชญากรที่ผิดกฎหมาย เหตุผลประการที่ 1 คือ วิถีคิดในสังคมอเมริกัน ทั้งในส่วนรัฐและในส่วนสื่อมวลชน ที่ปรับเปลี่ยนไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน โดยมองว่าการเรียกร้อง การต่อต้านระบบ ต้องเป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องของพวกคอมมิวนิสต์ เหตุผลประการที่ 2 คือ ยุทธศาสตร์ที่ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ถูกมองในทำนองการก่อการร้าย ไม่หวังดีต่อประเทศชาติต่อสังคมและต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวม อันได้แก่ การพยายามสร้างความเสียหายต่อกิจการหรือองค์กรที่ทำลายสภาพแวดล้อม นำตัวเองเข้าไปต่อต้านการตัดไม้ และการปิดถนนประท้วง ทำลายป้ายโฆษณาสินค้าที่ทำลายธรรมชาติ

กรณีของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส ถ้าจะนำไปประยุกต์ใช้ประสบการณ์หรือบทเรียนกับสังคมอื่นนั้นค่อนข้างเป็นไปได้ยากและต้องกระทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในสังคมที่ไม่มีจารีตเรื่องประชาสังคมที่เข้มแข็ง

แต่ถ้ามองขบวนการเอิร์ธเฟิร์สในแง่ของการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ก็จะเป็นความเป็นรูปแบบใหม่หลายประการด้วยกัน กล่าวคือ

ประการแรก เป้าหมายของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สเป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่เป็นความต้องการสร้างค่านิยมหรือความหมายชุดใหม่ให้กับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประการที่สอง การจัดการองค์กรเป็นแบบกว้างและหลวม ในรูปเครือข่ายโยงใยมากกว่าจัดแบ่งตามสายการบังคับบัญชาแบบระบบราชการ เป็นการเคลื่อนไหวโดยอิสระ

ประการที่สาม การเคลื่อนไหวเรียกร้องเป็นรูปแบบใหม่ กล่าวคือ เป็นการเคลื่อนไหวด้วยตัวเองไม่ผ่านกลไกรัฐ พรรค หรือนักการเมือง แต่เป็นการใช้สิทธิของพลเมืองในระบบประชาธิปไตยที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ (civil disobedience) ซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานในระบบประชาธิปไตย

ประการที่สี่ การรวมกลุ่มของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส เป็นเรื่องของจิตสำนึกส่วนบุคคลที่ต้องการอนุรักษ์ธรรมชาติ (individual conscience) หรืออีกในหนึ่ง ขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส ไม่ใช่

interest group politics แต่เป็น issue groups politics คือรวมตัวกันบนฐานของประเด็นปัญหาที่ต่อสู้ร่วมกัน

ประการที่ห้า ยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวของขบวนการเอิร์ธเฟรนด์เป็นการเคลื่อนไหวที่ต้องการให้คนทั้งโลกได้รับรู้ถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นเทคนิคในการตั้งและดึงความสนใจของประชาชนในวงกว้าง โดยผ่านการใช้สื่อต่าง ๆ ซึ่งสิ่งที่ขบวนการเอิร์ธเฟรนด์กระทำเป็นการเมืองในเชิงสัญลักษณ์ (symbolic politics) หรือการเมืองเชิงอิทธิพล (politics of influence) เป็นการปลุกจิตสำนึกของคนในสังคมให้ตระหนักรู้ถึงปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตแบบใหม่

ประการสุดท้าย การเมืองในเชิงสัญลักษณ์ มีความสำคัญมากในระบบการเมือง - สังคมแบบปิดล้อมอย่างที่เป็นอย่างนี้ เพราะวิถีชีวิตของคนในสังคมถูกครอบงำด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ดังนั้น ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ยังคงเป็นการตอกย้ำลัทธิการผลิตและการบริโภคอยู่นั่นเอง แทนที่จะลดการผลิตและลดการบริโภค เพียงแต่เป็นการผลิตและการบริโภคเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือที่ Luke (1993) เรียกว่า "green consumerism" นั่นเอง

การทบทวนวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องข้างต้น เพื่อนำมากรอบคิด วิเคราะห์ถึงที่มาถึงความเชื่อมโยงของขบวนการทางสังคมในรูปแบบใหม่ทั้งที่เป็นการเคลื่อนไหวของประชาคมในระดับโลก ในต่างประเทศที่เชื่อมโยงต่อกับความเคลื่อนไหวในระดับรากหญ้า